

*Недзельська Г. В.,**здобувач**Приватного вищого навчального закладу
«Львівський університет бізнесу та права»*

ТРАДИЦІЙНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ШАХРАЙСЬКІ ДІЇ У СКЛАДІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ

Анотація. Шахрайство, будучи структурною частиною злочинів проти власності та злочинності у цілому, відчуває на собі природний вплив руху злочинності взагалі та економічної злочинності зокрема. Не є одкровенням, що зростання злочинності в усіх країнах та в усіх сферах життєдіяльності людини становить одну із суттєвих характеристик сучасної соціальної ситуації. Проте одним із найпомітніших проявів кримінальної деформації економіки стала якісна та кількісна трансформація шахрайства, вчиненого організованими групами. Під впливом негативних економічних, соціальних і політичних змін воно набуло нових, не вивчених сучасною наукою рис і властивостей: кримінального професіоналізму, економічної спрямованості, тісних корупційних зв'язків та ін. Проникнення організованого шахрайства в економіку супроводжується збільшенням прибутковості кримінального бізнесу, розширенням чисельності, якісною зміною складу організованих груп, у тому числі за рахунок включення до них висококваліфікованих фахівців.

У статті проведено аналіз кримінологічних ознак особистості злочинця, що вчиняє шахрайство у складі організованої групи. Хоча поняття «особистість злочинця» умовне, ця умовність не виключає особливого вивчення такої особистості. Дане поняття може використовуватися у двох значеннях: як родове поняття, що характеризує певний тип людей, і як поняття, що містить указівку на те, що йдеться про людину, яка вчинила злочин. Найважливіше тут – це особливості даної особи та специфіка її злочинної поведінки. Завжди потрібно пам'ятати, що особистість злочинця як особливий соціальний тип людини безпосередньо пов'язана з такою специфічною формою поведінки, як злочинна поведінка. Вона якісно відрізняється своєю суспільною небезпекою від будь-яких інших форм соціальної поведінки. Особистість як «соціальна особа людини» може розглядатися як своєрідне «вікно», що дає змогу поглянути на обставини, які сформували цю особу, проявляється можливість вийти на соціальні умови, що детермінують злочинну поведінку, визначити механізм такої детермінації і той «внесок», який робить до злочину сама особистість.

Ключові слова: особа, організована група, шахрайство, ознаки.

Постановка проблеми. У кримінологічному аналізі організованого шахрайства особистість злочинця посідає особливе місце. Вивчення соціально-демографічних та морально-психологічних характеристик осіб, які здійснюють розкрадання у складі організованої групи (злочинної організації), дає змогу не лише розкрити мотивацію злочинної поведінки кожного зі

співучасників, а й виявити внутрішні механізми згуртованості та стійкості шахрайських груп.

Стан дослідження. Питання запобігання різним видам шахрайства досліджували у своїх працях С.І. Афанасенко, О.Г. Беліх, О.П. Бушан, В.О. Гацелюк, В.П. Головіна, О.М. Джужа, А.М. Єрмошенко, І.М. Зубач, О.М. Засць, О.Г. Колб, І.М. Копотун, П.М. Коваленко, В.В. Корнієнко, О.В. Кришевич, О.В. Курман, Л.М. Стрельбицька, О.В. Таран, І.М. Ткаченко, В.В. Черней, С.С. Чернявський, В.І. Шакур, В.Ю. Шепітько та ін.

Виклад основних положень. Як слушно зазначають Ю.Р. Орлова та О.М. Гусева, «будь-який злочин визначається в кінцевому підсумку історією попереднього життя злочинця, тими його особистісними рисами й якостями, які сформовані в процесі виховання і які в конкретній, часом дуже складній або конфліктній ситуації і визначають вибір суспільно небезпечного варіанта поведінки» [1, с. 19–23]. Саме ця поведінка є «не що інше, як реалізація зовні (об'єктивізація) певних боків, властивостей внутрішнього світу цієї особистості».

Кримінологічний портрет осіб, які вчинили шахрайські дії у складі організованої групи, може бути складений на основі чотирьох груп ознак: соціально-демографічних, до яких належать стать, вік, рівень освіти, зайнятість та ін.; соціально-рольових (громадянство, професія, сімейний стан); кримінально-правових (особливий службовий статус, що зумовлює шахрайство, наявність судимості); морально-психологічних якостей, що характеризують мотиваційне тло злочинної поведінки.

Розглянемо ці ознаки.

В основі соціально-демографічної характеристики особистості шахрая лежать його стать, вік, соціальне становище та ін. Взяті в сукупності, вони вказують на наявність певних відхилень у системі соціалізації шахраїв і є інформаційною основою для загальносоціальної та спеціально-кримінологічної профілактики розкрадань.

Стать. За даними статистики, більшість злочинів проти власності, зокрема й організоване шахрайство, скоюють чоловіки.

У період із 2000 по 2009 р. питома вага чоловіків, які здійснюють шахрайства у складі організованої групи, становила в середньому 61%, жінок – 39%. У 2010–2020 рр. було відзначено тенденцію до зниження частки жінок у загальному обсязі виявлених осіб, які вчинили шахрайство, до 35%. Це пов'язано не лише з негативною динамікою реєстрації організованого шахрайства, а й з активною державною політикою щодо підвищення рівня соціального благополуччя жінок.

У 2001 р. було ратифіковано Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 6 жовтня 1999 р.) [2]. За даними експертів, поліпшення соціального становища жінок багато в чому зумовило зниження рівня їхньої кримінальної активності.

Аналізуючи судову практику, можна виявити зворотну функціональну залежність між корисливою злочинністю жінок та їх економічною активністю. Порівняння цих показників з аналогічними даними по чоловіках свідчить, що шахрайство, скоєне жінками, значно більшою мірою, ніж чоловіча злочинна поведінка, детермінована економічними чинниками: відсутністю постійного джерела доходу, безробіттям та ін.

Відносно невисокий показник кореляції між зайнятістю жінок і загальним рівнем їхньої злочинності підтверджує тренд збільшення частки насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів, що відзначається кримінологами. А останні, як відомо, не перебувають у тісному причинному зв'язку з економічною активністю населення.

Значно рідше вони здійснюють шахрайство у сфері економічної діяльності. Так, їхня частка серед осіб, які вчинили шахрайство у сфері кредитування, становила в середньому 10%, із використанням платіжних карток – 8%, у сфері підприємницької діяльності – 11%, у сфері страхування – 5%, у сфері комп'ютерної інформації – 6%.

Опитування працівників слідчих органів дало змогу виявити залежність між гендерними характеристиками шахрайства та рівнем організованості злочинних груп. На думку експертів, 90% жінок, які здійснюють організоване шахрайство, є учасниками невеликих (69%) та середніх (21%) злочинних груп, і лише 10% перебували у злочинних спільнотах. Насамперед це пояснюється спрямованістю злочинної діяльності жінок на вчинення шахрайства у побутовій сфері, яка за своїм обсягом та способами вчинення виключає необхідність створення великих злочинних формувань.

Незважаючи на невисоку питому вагу жінок у структурі організованого шахрайства, відзначається збільшення їхньої частки серед організаторів злочинних груп. За даними А.А. Христюк, «питома вага жінок – керівників організованих злочинних формувань становить останніми роками приблизно 20% від загальної кількості жінок-учасників» [3, с.100].

Наприклад, на Полтавщині діяла група шахраїв-жінок, що продавали квартири з підробленими документами. Нині затримано та взято під варту одну з них, яка й обвинувачується в організації незаконного бізнесу з фіктивного продажу квартир. Прокуратурою було встановлено, що організована група, до складу якої входили троє жінок, шукали квартири, у яких тривалий час ніхто не проживав, та, використовуючи підроблені документи, незаконно їх продавали [4]. Зловмисницям удалося продати три квартири в м. Полтаві на загальну суму 40 тис. доларів США. Прокуратурою Полтавської області скеровано до суду для розгляду по суті обвинувальні акти стосовно останніх. Зважаючи на те, що організатор незаконного бізнесу переховувалася від правоохоронних органів, її було оголошено в розшук. Згодом обвинувачену було затримано у м. Полтаві та взято під варту. Дії обвинуваченої кваліфіковано за ч. 4 ст. 190 (шахрайство, що завдало шкоди потерпілому у великих розмірах, учинене в складі організованої групи), ч. 4 ст. 358 (використання завідомо підробленого документа), ч. 3

ст. 15, ч. 4 ст. 190, ч. 4 ст. 358 (незакінчений замах на заволодіння чужим майном шляхом обману (шахрайство), вчинене повторно, у складі організованої групи, а також використання завідомо підробленого документа) КК України. Тож зловмисниця загрожує позбавлення волі на строк до 12 років із конфіскацією майна. Правоохоронці ж закликають громадян бути пильними та перевіряти документацію, перш ніж перераховувати кошти невідомим особам [4].

Загалом проведений аналіз дав змогу встановити очевидне переважання чоловіків у структурі організованого шахрайства. Відзначається тенденція збільшення частки жінок, які здійснюють шахрайство у побутовій сфері, за скорочення їхньої частки у структурі економічного шахрайства, а також низький ступінь залучення жінок до діяльності злочинних угруповань.

Вік. Як зазначає Г.І. Забрянський, «крива віку» – одна з найстійкіших у кримінологічній характеристиці. Це визначається існуванням вікових етапів морального формування особистості, та головне, що для кожного вікового періоду характерний «свій» набір потреб, інтересів, мотивів та ціннісних орієнтацій» [5, с. 68].

Під час вивчення вікових груп осіб, які вчинили шахрайство у складі організованого злочинного формування, було встановлено, що переважна більшість шахраїв – це вікова група 18–40 років (близько 80%). Кожен третій злочинець був у віці від 30 до 39 років (30%), вікова група від 25 до 29 років становила 29%, особи віком від 18 до 24 років – 18%.

Кількість виявлених неповнолітніх шахраїв – членів організованих груп за досліджуваний період становила в середньому 3%. Це пояснюється тим, що для вчинення шахрайства потрібні певний рівень інтелектуального розвитку, наявність спеціальних знань, психологічна підготовка (здатність переконати, увійти в довіру) та інші якості, які, зі зрозумілих причин, неповнолітні мати не можуть [6, с. 162].

Окрім того, невисока частка неповнолітніх пояснюється складністю шахрайського способу розкрадання, а також тим, що шахрай може досягти успіху лише за наявності певної довіри до нього з боку потерпілого. Підлітку важче завоювати таку довіру, коли йдеться про майнові інтереси.

Освіта. Значною мірою соціальна цінність особистості визначається рівнем її освіти. Освіта впливає на формування життєвих установок, ціннісних орієнтацій, мотив та цілей діяльності, звичок, правил поведінки, способів реагування на конкретні життєві ситуації. Чим вищий освітній рівень індивіда, тим у нього рідше формуються антигромадські погляди, звички та спостерігається їх прояв зовні.

За даними аналізу кримінальних проваджень, 48% винних мають середню повну освіту, 29% – середню спеціальну, 12% – вищу, 7% – незакінчену вищу. Лише незначна кількість осіб мала неповну середню освіту (4%). Загалом проведене дослідження підтвердило відому кримінологічну тезу про те, що освіта та соціальний статус злочинця визначають складність та витонченість злочинної поведінки.

Аналіз матеріалів справ виявив тенденцію до поступової відмови організованих злочинних груп від скоєння шахрайства у побутовій сфері на користь високоінтелектуального розкрадання у сфері економіки. Цей тренд до певної міри зумовив високий інтелектуальний рівень злочинців.

За даними статистики, особи, які здійснюють шахрайство у складі організованої групи, за рівнем освіченості перебу-

вають на третьому місці після осіб, які вчиняють корупційні (49%) та економічні (22%) злочини.

До складу однієї з організованих груп, що здійснює шахрайські операції на ринку нерухомості, входили ріелтор, психолог та начальник відділу кредитування банку. Спеціальні пізнання цих осіб, наділені у форму спільної злочинної діяльності, дали змогу учасникам кримінального об'єднання вчинити низку розкрадань грошових коштів громадян шляхом обману та зловживання довірою [10].

Як показало вивчення матеріалів судових справ, для керівників та організаторів шахрайства характерний вищий порівняно з рядовими учасниками рівень освіти. За даними проведеного дослідження, 36% учасників та 49% керівників організованих груп мали вищу освіту. При цьому більшість із них спеціалізувалася на скоєнні шахрайства у сфері економіки.

Викладені вище дані дають змогу виявити таку закономірність: між кримінальною спеціалізацією шахрайських груп та рівнем освіти їхніх учасників є тісний взаємозв'язок. З одного боку, високий інтелектуальний рівень та хороша професійна підготовка співучасників сприяють розробленню складніших та безпечніших шахрайських схем переважно у сфері економіки. З іншого боку, поглиблення кримінальної спеціалізації зумовлює потребу залучення у сферу кримінального бізнесу високоосвічених фахівців.

Трудова зайнятість. Однією зі сполучних ланок між окремою особистістю та суспільством є трудова діяльність, у процесі якої людина відчуває на собі вплив відповідного соціального середовища і сама, своєю чергою, впливає на неї.

У ході дослідження встановлено, що 47% організованих шахраїв мали постійну роботу в різних сферах (від простих робітників до керівників підприємств), 10% мали випадкові роботи, 12% були студентами навчальних закладів. Варто зазначити, що кожен третій учасник організованого злочинного угруповання не працював.

Низька трудова зайнятість осіб, які займаються шахрайством у складі організованих груп (злочинних угруповань), підтверджує раніше висловлену тезу про активну трансформацію організованого шахрайства в одну з форм професійної злочинності.

Сімейний стан. На аналізований контингент злочинців поширюється загальний статистичний закон: зі збільшенням віку злочинців збільшується кількість осіб, які перебувають у шлюбі і мають дітей. Це говорить про досить високий рівень соціалізації шахраїв та відсутність таких ізолюючих чинників, як жорсткі правила злодійської субкультури.

Організовані групи, що займаються шахрайством, складаються переважно з місцевих жителів (90%), які проживають у великих містах.

Урбанізація (від *лат. urbanus* – міський) має особливе значення у розвитку організованого шахрайства. З одного боку, у містах концентруються грошові потоки, великий ризик віктимізації населення, що залучається до масштабних фінансових пірамід, та ін. З іншого – міська інфраструктура розширює можливості організованих груп із підбору своїх членів, пошуку коштів і розширення способів шахрайства.

Судимість. Аналізуючи статистику минулої судимості, можна зробити висновок, що кількість судимих шахраїв становить близько 29%, із них в ОГ – 7%. Як правило, дані особи раніше були засуджені за корисливі чи корисливо-насильницькі злочини.

Порівняно з іншими категоріями корисливих злочинців для шахраїв не характерна висока частка рецидивістів. Останні займаються переважно шахрайством у побутовій сфері. Що ж до злочинців, котрі займаються економічним шахрайством, лише 7% їх раніше були судимі.

Для організованих шахраїв, як і для шахраїв загалом, не характерне скоєння злочину у стані сп'яніння. І це закономірно, оскільки обман та зловживання довірою неможливо здійснити без постійного внутрішнього контролю за своєю поведінкою. Цікаво й те, що більше половини засуджених помірковано випивали або зовсім не вживали наркотики та спиртні напої.

Морально-психологічна характеристика дає змогу глибше зрозуміти внутрішній зміст особи шахрая. Насамперед ідеться про світоглядні та моральні риси злочинця: погляди, переконання, ціннісні орієнтації, життєві прагнення та очікування.

Морально-психологічні характеристики особистості організованого шахрая багато в чому залежать від ролі і місця, яке він займає в ієрархії злочинної групи. У цьому обґрунтованому уявляється диференційований аналіз морально-психологічних властивостей особистості керівників та рядових членів груп. Лідер, безперечно, є найбільш значущою фігурою злочинної групи. Він зазвичай виступає розробником стратегії і тактики скоєння злочинів, займається розподілом доходів, «регулює» взаємини у групі та ін.

На думку опитаних, йому притаманні вольові якості, швидкість прийняття рішення у складних ситуаціях. Лідер організованої групи шахрайської спрямованості творчо підходить до пошуку нових можливостей збагачення.

До основних якостей, властивих такому лідеру, належать підприємливість, рішучість, здатність впливати на людей, високий професійний рівень. Він владолюбний, має психологічний вплив на підлеглих і жертв. Як справедливо зазначила А.А. Христюк, його лідерські навички і вміння управляти іншими супроводжуються холодністю, блокуванням або обмеженням можливості суб'єктивного співпереживання [8, с. 100].

Проведене дослідження свідчить про те, що лідери та активні учасники кримінальної структури – це особи з установками, що сформувалися, на систематичне скоєння злочинів із метою досягнення максимально можливих доходів.

На відміну інших організованих злочинних формувань сучасні шахрайські групи рідко формуються з урахуванням колишнього знайомства, загального кримінального досвіду чи території проживання. В основу кадрової політики організованих груп економічної спрямованості закладаються, перш за все, професійні навички учасників групи та певні особисті якості, серед яких можна виділити здатність викликати довіру потерпілих (51% респондентів), корисливу спрямованість (27%), дисциплінованість (12%) та ін.

Виконавців організованого шахрайства відрізняють егоїзм, підвищена самооцінка, розважливості, самоконтроль та самовладання.

У результаті анкетування засуджених було встановлено, що домінуючими **мотивами** шахрайства, що здійснюється у складі організованих груп, є: постійна матеріальна потреба (35%), бажання збагатитися (20%), відсутність легального робочого місця (15%), віра у всюдозволеність (3%); прагнення самовираження (7%) та ін.

За даними опитування, на вчинення розкрадання шляхом обману чи зловживання довірою спонукає не лише бажання

отримати матеріальну вигоду. У літературі виділяється ігровий мотив. Він характерний для осіб, які вчиняють злочини в багатьох випадках не так заради матеріальної вигоди, як заради гострих відчуттів. Ці особи отримують психологічне задоволення від процесу злочинного діяння, що має для них самостійне значення [9, с. 64]. Частка таких шахраїв невелика і за результатами проведеного дослідження не перевищує 4%.

Таким чином, шахрайство у складі організованих груп здійснюють переважно особи зі стійкою асоціальною установкою, що виражається в орієнтації дій на отримання максимального прибутку та розгляді кримінальної діяльності як основного джерела доходу.

Серед індивідуальних психологічних властивостей кримінологія виділяє: винахідливий склад розуму, артистичний дар, комунікабельність, здатність справити враження, хитрість, спритність, енергійність, рішучість, дар переконання, що дає змогу шахраям зав'язувати досить тісні ділові відносини з незнайомими людьми, розташовувати їх до себе, входити в довіру; вміння планувати, продумувати всі деталі, працювати з інформацією та швидко реагувати на її зміну; адаптивність і гнучкість; схильність до ризику (гра пояснює тип особистості); знижену тривожність; високий самоконтроль, самовладання, терплячість тощо [10].

Водночас серед учасників організованих шахрайських груп зустрічаються особи, які наділені типовими якостями шахраїв, у тому числі програмісти, бухгалтери, особи, які забезпечують технічну підтримку, та ін. У низці випадків у сферу злочинної діяльності залучені особи, що чітко виконують певні функції й усвідомлюють злочинний характер діяльності загалом.

Так, один з опитаних нами засуджених в анкеті вказав, що до кінця був упевнений у тому, що не вчиняє злочину. В іншій ситуації на цьому місці може виявитися боржник, якого, зважаючи на його нездатність повернути борг, змушують брати участь у злочині, або маргінали, не здатні реально оцінювати те, що відбувається.

Окремо слід сказати про пособників та дотичних осіб, які безпосередньо не беруть участь у шахрайстві, але так чи інакше сприяють злочинній діяльності. До них можна віднести корумпованих посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів, виробників підроблених документів та ін.

Таким чином, особа, яка здійснює шахрайство у складі організованої групи, – це переважно особа чоловічої статі у віці 25–40 років, яка проживає у великому місті, має певні професійні навички та високий рівень освіти. За характером установки та провідним мотивом кримінальної поведінки він є професійним корисливим злочинцем, орієнтованим на отримання максимально високого прибутку внаслідок систематичного скоєння шахрайства.

Література:

1. Орлова Ю.Р., Гусева О.М. Кримінологічні особливості особистості неповнолітніх жіночої статі, які вчинили корисливо-насильницькі злочини. *Юридична психологія*. 2008. № 4. С. 19–23.
2. Федеральний закон від 19 червня 2004 р. № 52-ФЗ «Про ратифікацію факультативного протоколу до конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». *Відомості Верховної Ради РФ*. 2004. № 25. Ст. 2483.
3. Христюк А.А. Организованная преступность: современные тенденции и региональные особенности (по материалам

Восточной Сибири) : дис. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2008. 219 с.

4. У Полтаві судитимуть шахрайку, яка завдала збитків громадянам на 40 тис. доларів. *Новини Полтавщини*. URL: <http://np.pl.ua/2018/11/upoltavi-sudytymut-shakhrayku-iaaka-zavdala-zbytkiv-hromadianam-na-40-tys-dolariv/>.
5. Забрянский Г.И. Возрастные особенности городской и сельской преступности несовершеннолетних: сходство и различие. *Несовершеннолетние: их возрастные особенности и проблемы правовой ответственности*. Москва, 1992. 247 с.
6. Ямашкин С.В. Организованное мошенничество: уголовно-правовой и криминологический анализ : дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. 253 с.
7. Ветров Н.И. Криминологическая характеристика правонарушителей молодежного возраста. Москва, 1981. С. 43–44.
8. Єрмакова Є. Схеми обману над ринком житла. URL: http://www.moiplan.ru/view/view_1331.html.
9. Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Личность корыстного преступника. Томск, 1989. 160 с.
10. Жилкіна М.С. Страхове шахрайство: правова оцінка, практика виявлення та методи припинення. Москва : Волтерс-Клувер, 2005. 192 с.

Nedzelska H. Traditional criminological analysis of persons who committed fraudulent acts as part of an organized group

Summary. Fraud, being a structural part of crimes against property and crime in general, has a natural impact on the movement of crime in general and economic crime in particular. It is not a revelation that the growth of crime in all countries and in all spheres of human life is one of the essential characteristics of the current social situation. However, one of the most notable manifestations of the criminal deformation of the economy was the qualitative and quantitative transformation of fraud committed by organized groups. Under the influence of negative economic, social and political changes, it acquired new features and properties not studied by modern science: criminal professionalism, economic orientation, close corruption ties, and others. The penetration of organized fraud into the economy is accompanied by an increase in the profitability of the criminal business, the expansion of the number, a qualitative change in the composition of organized groups, including through the inclusion of highly qualified professionals.

This article analyzes the criminological characteristics of the identity of a criminal who commits fraud as part of an organized group. Although the concept of "identity of the offender" is conditional, this conditionality does not preclude a special study of such a person. This concept can be used in two meanings: as a generic concept that characterizes a certain type of people, and as a concept that contains an indication that it is a person who has committed a crime. The most important thing here is the features of this person and the specifics of his criminal behavior. It should always be remembered that the identity of the offender as a special social type of person is directly related to such a specific form of behavior as criminal behavior. It is qualitatively different in its social danger from any other form of social behavior. Personality as a "social person" can be seen as a kind of "window" that allows you to look at the circumstances that shaped this person, there is an opportunity to enter into social conditions that determine criminal behavior, determine the mechanism of such determination and the "contribution" to the crime by the individual.

Key words: Person, organized group, fraud, signs.